

Ранні оповідання

Станіслав Лем

ОЗНАЙОМЧИЙ ФРАГМЕНТ

Переклад — Богдан

© Видавництво «Богдан». Усі права застережено.

Фрагмент надано для ознайомлення. Повна книжка — nashaknyga.com.ua

Операція «Райнгардт»

На суботу п'ятнадцятого жовтня припадав день народження Креміна. Уся контора готувалася до цієї урочистості. Бомжі, які ходили по звалищах із мішками для сміття, тепер мали щось спільне з працівниками контори, котрі заради конспірації поєднували ділові поїздки на службових машинах із пошуками подарунків для свого директора.

Від сьомої до одинадцятої ранку дружини клерків трудилися, немов кухарки й покоївки, поки їхні чоловіки виносили по сходах через чорний вихід кошики і ящички з провіантом. Не шкодували ні сил, ані коштів, аби зі старого срібла, розенталівської порцеляни, кованих приборів і маси вишуканих страв накрити стіл, що був би приємний для зору так само, як і для споживку. Кілька хвилин на дванадцятую: легкими порухами було розправлено сніжну скатертину, і Кремін у просторому кремовому вбранні, пошитому найкращим у місті кравцем-євреєм, голосно вітався з дорогими гостями. Прийшла родина Ёрьоне, за кілька хвилин — доктор Вайсколь з дружиною, але господар даремно виглядав Таннхьойзера. Від протягу, що утворився через відчинені двері, над столом танцювали тоненькі вогники свічок, розфарбовані у різні кольори. Спочатку у келихи було розлито Мозель 1, потім пішло французьке — шаблі, бургундське, лакріма крісті піте хаустамі, усе підряд... Гості освоїлись і почали самостійно тягнутися до срібних полумисків, на яких рожевіли шматочки лосося (вони переливалися під світлом, немов і самі були припорошені сріблом) і шинка, загорнута в тюльпанчики з білого сала. Загальний подив викликала лискуча гірка ікри.

— Mensch, echter Kaviar! Woher haben Sie das? 2 — із заздрістю в голосі запитав Вайсколь, власник великої фірми-перевізника. — Оце євреї постаралися! Треба буде своїм сказати.

Кремін таємничо всміхався, виголений до рожевих, немов поросячих, щічок, і закликав гостей до їжі охриплим трохи більше ніж зазвичай голосом — учора він перевіряв смак горілки.

На стінах їдальні була така квітчаста оббивка, що вона могло спричинити запаморочення в надто чутливої натури. Із блідо-золотого тла вилітали фонтани троянд, гвоздик, бузку та фіалок — уся флора Європи була репрезентована на шовковій оббивці. У кутках кімнати стояли шафки, одна з яких була заповнена виробами зі слонової кістки — цією колекцією колись прославився дядько адвоката Гельдблума.

Після кількох заходів на тарілках із ковбасою з'явилися перші просвіти. Саме тоді пролунав дзвінок, і Кремін, змушений виконувати роль прислуги (йому зазвичай прислужували євреї, але він не хотів показувати їх гостям), побіг у коридор. Прибув підлеглий Таннхьойзера — гауптштурмфюрер Клопотцек.

«Яка нечемність присилати заступника!» — подумав Кремін, але й далі здавався ошчасливленим приходом дорогого гостя, який після енергійного військового привітання сів до столу. Завбачливо обставившись полумисками, він огортав яйця в майонезі то шинкою, то куснями індички, поміж тимкладаючи до рота багато кривавого буряку. Незважаючи на те, що швидкістю поїдання Клопотцек уже цілком компенсував своє запізнення, він продовжував їсти, час від часу встаючи, щоб, дотягнувшись, поставити ближче до себе то банку з трюфелями, то французький паштет. Коли хтось подав йому вазочку, що стояла на іншому кінці столу, гість тільки глянув у той бік, із шумом соваючи чоботями під стільцем. При цьому він ні на хвилину не переставав жувати.

Кремін якийсь час дискутував із Грьоне про способи зменшення обсягів розвантаження на вокзалі, зважаючи на довгі простой (бо ж «Alle R ä der m ü ssen f ü r den Sieg» 3), але розмова швидко перейшла на актуальніші теми. Обидва вони наймали майже самих

лише євреїв, а нерентабельний бізнес Їрьоне тримався тільки на них, тож він першим звернувся до Клопотцека із запитанням, чи не заплановані нові ліквідації.

Гауптштурмфюрер, саме виколупуючи з масляного торта смажений мигдаль, гостро зиркнув на нього і відчеканив:

— Das ist Kriegsgeheimnis! 4

Зигфрід хутко розповів якийсь жарт, аби зам'яти цей інцидент, але погідний настрій уже не повернувся. Коли Клопотcek не дивився на нього, Кремін кидав у його бік яскраво зневажливі погляди. Есесівець уже не міг їсти, тож лише длубався виделкою у начинці шоколадного торта.

Наближалася перша година. Шановне товариство встало, обтрушуючи одяг, жінки щебетали собі, пані Їрьоне під час прощання продемонструвала свої золоті зуби, ніби видобуваючи усмішку з футляра. Попрощавшись із гостями, Зигфрід, сопучи, опустився у крісло та з полегшенням розстібнув ґудзик на штанях. Настрій у нього зіпсувався, бо зараз він ще сильніше відчував розлад печінки. Пролунав тихенький стукіт.

— Herein! 5 — прохрипів Кремін, не повертаючи голови. До кімнати увійшли четверо конторників. На чомусь подібному до нош вони посували до нього величезний гейзер білих марципанів і шоколаду, на верхівці якого в цукровому кошику лежав золотий перстень. Директор по черзі потиснув руку кожному з підлеглих, після чого почалася друга частина прийому. Щоб і далі не псувати собі настрій, він дозволив євреям зняти свої пов'язки. Розенштерн, який приніс індивідуальний подарунок — гральний автомат на цигарки, — саме демонстрував директорові принцип його дії, розповідав анекдоти й тихенько, заразливо сміявся, помічаючи при тім, що шеф наче сам не свій. Інші євреї скромно гризли закуски, пили кутиками вуст і загалом намагались, як звикли у присутності німця, існувати лише в обмеженому до максимуму розумінні цього

слова. Мимоволі, зацікавлений перснем, Кремін розламав цукровий кошик і приклав діамант до каратоміра, який носив на ланцюжку. Камінь мав майже чотири карати. Кремін випив багатенько, жарти Розенштерна зробили своє, а перстень завершив почате. Зигфрід розвеселився, частував євреїв, котрі підходили до нього, міцними ляпасами по спині, а добряче підвипивши, він навіть кілька разів штурхнув Розенштерна в бік. Задзвонив телефон. Зигфрід відповів.

— Кремін! Jawohl! Was? Was?! Was?!! — кричав він щоразу голосніше і ніби тверезіше. Його потилиця почервоніла.

— So was... Tannh ä user, warum haben Sie mich nicht vorher benachrichtigt?! — волав він у слухавку. — Ach was, ich konnte nicht, ich konnte nicht! Was f ü r eine Drecksache!

Відтак Кремін кинув слухавку просто на виделки.

— Herr Direktor... e... etwas Schlimmes?.. 6

Кільканадцять пар очей витріщилися на його спітніле, червоне обличчя, євреї завмерли — хтось із келихом, хтось із канапкою в руці. Кремін витер чоло хусточкою із золотою монограмою.

— Na, ich glaube, — сказав він важко, — die Judenaktion hat eingefangen! 7

Операція тривала до першої. Штурмбаннфюрер Таннхьойзер був задоволений: кількість голів зростала, як і планували, відсоток самовбивць був невеликим, бо ж такі випадки ускладнювали роботу: треба було їздити забирати трупи, тобто зайвий раз палити бензин. Краще було, коли євреї самі приходили на місце. О третій з вокзалу прибув Клопотцек і доповів, що вже завантажують перший потяг. На шостій бічній колії товарного вокзалу заповнено сорок вагонів. Інші чекають. Таннхьойзер заспокоївся і саме хотів запалити цигарку, коли озвався телефон. Дзвонив комісар Гайн із кримінальної поліції.

Таннхьойзер довгенько не міг второпати і раз у раз перепитував:

— Але як це стосується мене? То ваша справа...

Комісар говорив, що між коліями товарного вокзалу охоронець Bahnschutz 8 знайшов труп жінки.

— Quatsch! 9 Єврейка. Ви хочете розпочати слідство? Не дурійте!

Гайн своєю чергою теж розізлився і почав кричати.

— Дайте ж мені закінчити! Це німкень! Reichsdeutsche! 10

Таннхьойзер був вражений.

— Що? Як?

Відповідно до припущення комісара, німкень, труп якої знайшли, була пасажиркою вранішнього потяга з Варшави й випала або її викинули на колію поблизу місця, де завантажували євреїв.

— Я мушу зараз же туди поїхати, щоб розпочати слідство, але вокзал охороняють ваші люди...

— То чого ви хочете?

Комісар знову забулькотів у слухавці: він хотів, аби Таннхьойзер уможливив йому доступ на вокзал.

— Зараз... зараз. Чудово! Туди саме їде мій заступник, гаупт-штурмфюрер Клопотцек. Клопотцеку, слухай! — Таннхьойзер кількома словами розповів усю історію своєму підлеглому, який стояв за столом.

За десять хвилин під'їхало поліцейське авто, Клопотцек сів.

— А ми що, не їдемо на вокзал? — звернувся він до комісара, який був у цивільному, з невеликою свастикою на відвороті піджака.

— Ні, бо ще маємо забрати нашого доктора.

Перед закладом судової медицини автомобіль зупинився. Комісар вискочив і зник у будинку. Незабаром він повернувся з Веленецьким.

— Доктор Вайс поїхав. Але це не нічого не міняє. Ширмане, їдемо на вокзал!

Автомобіль швидко проминув кілька вулиць і зупинився. У вікно з того боку, де сидів Веленецький, зазирнув шутц-поліцай у шоломі.

— Gut, gut! 11 — махнув йому Клопотцек, виходячи з авто з іншого боку.

Він провів за собою обох чоловіків у цивільному, відпихаючи солдатів, які загороджували дорогу. Саме заїжджали чотири вантажівки з євреями. Веленецький намагався не дивитися в їхній бік. Опустивши очі, він помітив у проході між будинками поряд з дорогою, якою вели євреїв, розкидані торби, порожні валізи й пом'яті плащі.

— Де той труп? — Клопотцек звернувся до комісара, який роззирався, стоячи на пальцях.

— Та тут десь має бути мій Bahnschutz... не знаю...

Вони почали просуватися поміж німцями, котрі пильнували, як завантажують євреїв. Найближча колія була порожньою, на другій стояли вагони для худоби, до яких відправляли групи людей. Між перонами та довгим будинком контор і складів бігали спітнілі унтер-офіцери. Нарешті знайшовся охоронець вокзалу. Вони мусили перелізти під вагонами, до яких завантажували євреїв, перейти ще дві колії і вже там, біля семафора, побачили на гравієві щось темне і розплескане, мов великий пакунок.

Це був труп жінки середнього віку. Обличчя в неї не постраждало, але на потилиці зяяла велика рана. Кістка піддалася простому натиску пальців. Веленецький швидко оглянув тіло, комісар тим часом міряв металевим сантиметром відстань від колії та розпитував Bahnschutz'a й начальника, який прибіг невідомо звідки, про подробиці руху потягів. Начальник сказав, що документи жінки лишив у себе, в черговій.

— Не можна чіпати тіло! Чи ви не знаєте елементарних правил?! Скандал! — гнівався комісар. — Складно з цим... Треба забрати

труп.

— Найкраще буде відвезти тіло до Закладу, правда ж? — він звернувся до Веленецького, а потім запитав Клопотцека: — Сюди можна заїхати автомобілем?

— Я б не хотів цього. Може, віднести до контори... ні?

— Добре. А там є місце?

Комісар махнув рукою.

— Ну, нехай. Прошу прислати двох людей із ношами. Решту ви зробите у себе, докторе, добре? А зараз ідемо на склад. Я зателефоную, щоби прислали машину.

Пролізши знову під вагонами, вони дісталися до перону, яким саме вели нову групу євреїв. Веленецькому здалося, що всі вони подібні між собою: білі обличчя, замість очей — нерухомі плями. Першою йшла стара жінка у шовковій хустці, не зав'язаній, але притримуваній попід обвислим підборіддям двома руками, ніби від цього щось залежало. Її голова була високо піднята, жінка намагалася триматися рівно, що особливо контрастувало з її товстим, важким тілом. Потім він помітив якесь знайоме обличчя. Доктор напівсвідомо намагався відвести очі, але було запізно. Він упізнав адвоката Гельдблума, який теж помітив його. Найближчий жандарм на відстані трьох кроків щокілька секунд апатично повторював:

— Шидше, шидше, schneller.

Адвокат, крокуючи скраю групи, наближався до Веленецького, котрий не міг відвести від нього очей. Коли відстань між ними зменшилася до метра, адвокат відкрив уста, ніби хотів щось сказати, але не знайшов слів. Веленецький, якому Клопотцек уже наступав на п'яти, зняв капелюх, ніби кланявся, але більше його не надягнув, так і йшов далі з непокритою головою.

— Was Machen Sie, Doktor? — спитав Клопотцек, який не знав, що Веленецький поляк.

— Es ist mir heiss geworden 12, — відповів психолог з якоюсь особливою інтонацією у голосі, дивлячись йому в очі.

— Він що, хоче мене образити? — здивувався Клопотцек, але тут помітив, що в кутку під парканом шутц-поліцай бере щось у низької єврейки, і з криком підскочив туди.

Комісар із Веленецьким увійшли до контори. Це була довга велика зала, поділена низькою перегородкою на дві частини: у лівій — віконця клерків, за якими зараз нікого не було. Їхні столи було зсунуто на центр зали, і тепер вони утворювали щось на кшталт шлюзу з вузьким проходом, через який почергово без зупинок проходили євреї.

Там сиділо кілька німців, які курили цигарки і перевіряли документи. Підлога навколо була рожевою від картонних дозволів, які падали їм до ніг, утворюючи шурхотливі гірки. З невеликих віконечок, розміщених високо у стінах, лилося мутне світло, що збиралося кількома зеленкуватими відблисками на шоломах тих, хто вказував євреям дорогу до столів. Було чути короткі запитання, хлопання картонок, час від часу лунали голосніші слова, глухі окрики, уривчасті зітхання, подібні до стогону, а коли Веленецький прислухався, то відчув, як дихання того, хто очікував на свою долю в глибині натовпу, відображає все, що відбувається біля столу. Комісар став біля стінного телефону, коли до зали увійшов Клопотцек.

— So eine Geschichte! — почав він, але роззирнувшись, підняв брови: — Einen Moment! — він попросив вибачення у доктора і комісара, пройшов до столів і, нахилившись над спинами німців, котрі сиділи та приймали документи, запитав голосним шепотом: — Was soll das bedeuten? Was ist das? 13

Йому відповіли впівголоса. Цей додатковий відбір у залі не був передбачений планом, його організував у телефонному режимі Таннхьойзер на прохання Креміна, Ёрьоне та кількох інших

знайомих, щоб урятувати частину їхніх людей. Клопотцек, з яким Таннхьойзер ніколи не ділився гостинцями, не на жарт розгнівався.

— Das ist verboten!

Він кричав, що вони лише затягують роботу — відбір уже було проведено в пунктах збору.

— Alle sofort in die Waggons! Alle! Alle! Los!

Шутц-поліцаї піднялися з-за столу.

— Aber Sturmbannführer Tannhäuser...

— Hier befehle ich! 14

Він знав, що йому дістанеться від шефа, але все закінчиться лише криком, бо слушність зараз була таки на його боці. А як же буде гніватися Кремін, той негідник, який подав йому на прощання два пальці, а Грьоне... Тепер вони зрозуміють, до кого треба звертатися в таких справах...

Комісар з'єднався телефоном із кількома залізничними станціями.

— Нечувана річ! — звернувся він до Клопотцека, вішаючи слухавку. — І яка ж паскудна до того! У Зборові був контроль документів. Та жінка їхала у вагоні «nur für Deutsche» 15 з якимось офіцером СС... Може, то він викинув її на колію?..

— Що?! Що?! — закричав вражено Клопотцек. Його зіниці звузилися від гніву. — Що ви таке говорите?! Офіцер СС, який викинув жінку на колію?! Як ви смієте?!

У гаражі робота тривала у звичному темпі. Вільк зварював перекладини, що мали підтримувати розширену раму нової вантажівки. У глибині затемнених захисних скелець зварювання виглядало як зірка, що ритмічно пульсувала вдалині. Обидві руки хлопця — ліва, яка тримала дріт, і права з горілкою — рухалися за кілька сантиметрів від зірки з різною частотою. Прискаючи снопами іскор, рідке залізо заливало стики, а полум'я задувало його в найменші щілини. Коли Вільк піднявся над рамою, що досі диміла,

з'явився Полякевич із дванадцятикілограмовим молотком і кількома ударами розламав усі перекладини. Спайки були перепалені.

— Так я вас учив?!

Добряче вилаявшись, пан Тадеуш послав хлопця за дротом для зварювання, а сам пішов до канцелярії покурити. На подвір'ї пролунали гуркіт двигуна й гупання дощок: до головної зали вокзалу в'їжджав Марцінов на вантажному Fiat'і. Заходячи у двері канцелярії, шофер вдарився головою об низький одвірок, чого з ним ніколи раніше не траплялося. Вільк підбіг до нього.

— Ну? Що там?

Він знав, що Марцінов був біля ґетто, бо саме там містилися склади лахміття, яке він возив на вокзал.

У шофера було зморщене, сердите обличчя.

— Погано там... Усіх забрали...

Вільк хотів запитати ще щось, але замовк, бо підійшов Полякевич.

— Більше поїздок не буде?

— Я зробив два рейси. Вокзал оточено.

— Євреїв вивозять?

— Вивозять... На моїх очах підстрелили хлопця, котрий хотів забрати дитину в єврейки, — раптом сказав Марцінов.

— Як це?

— Отак! Їх везли на трамвайній платформі. Вона тримала малу дитину, а коли вагон звільнився, то якийсь хлопець на тротуарі підійшов і показує отак руками, — Марцінов зробив запрошувальний жест.

— Віддала?

— Віддала. А шутц з автівки стрільнув.

— І що, убив хлопця?

— Не знаю, я поїхав далі. Купа народу туди кинулась, а німець почав палити в повітря.

Задзвонив телефон. Полякевич поволі підійшов, перевалюючись з ноги на ногу, й притиснув слухавку до вуха. А потім закрив її рукою і звернувся до Марцінова:

— Просять вас.

Марцінов ступив до телефону. Якийсь час слухав мовчки, затаюючись цигаркою, а потім промовив у видихнутий через ніс і рот дим:

— Добре, буду.

Поклавши слухавку, він подивився на чоловіків.

— Пане Тадеуше, я їду. І... Вілька з собою візьму. Невдовзі повернемося, хвилин за п'ятнадцять.

Полякевич ні про що не питав, але на його фізіономії був такий вираз очікування, що Марцінов додав:

— Ми на сортувальню. Вулиця перекрита, але службову машину пропустять. Я вивезу їх під ганчір'ям.

— Євреїв? — Тадеуш набрав у легені повітря і видав: — Можуть на рівному місці убити. Смертна кара.

— Смертна кара? — протягнув Марцінов та відчинив двері. — Каролу, готуй кобилку!

Мотор загуркотів у закритій залі вокзалу. Вільк заскочив на високі східці, Марцінов підтягнувся за ним нагору, до кабіни, і машина, випльонувши темну хмарину сивих газів, зі стукотом покотилася дерев'яним покриттям на подвір'я. Полякевич, ставши у дверях, довго дивився вслід автомобілю, врешті почухав голову й кинув углиб зали:

— Я їду в контору. Повернуся за годинку.

І пішов до шинку на розі.

Після розставання з Велєнецьким Стефан передумав і не пішов додому — боявся, що батько почне розпитувати його про плани, про Долянца, а він нічого ще не вирішив і не знав. Постановив, що найкраще буде прийти додому ввечері, щоби, привітавшись, одразу

піти до ліжка. Дві години він провів у знайомого з університету, а оскільки той мешкав на іншому кінці міста, то Стефан прийшов додому лиш за п'ятнадцять хвилин до комендантської години. Він застав наглухо зачинені двері. Після того, як хлопець довго погупав у двері, сторож сказав йому, що батько поїхав на два дні. Такого він не передбачав й ображений і злий вийшов надвір. Спочатку хотів бігти до діда, матиного батька, але було вже запізно. Тож помчав до найближчого вокзалу і провів ніч у залі очікування третього класу. Прокинувся він на твердій лавці, розбитий, у пом'ятому пальті, голодний та лихий. Із Долянцем він домовився на першу годину, тож мав ще достатньо часу. У кнайпі на розі він поснідав — їжа була така сама мізерна, як і минулого дня — та зі ще гіршим настроєм пішов вештатися містом і читати афіші, поки погляди прохожих довкола не нагадали йому, що нині суботній полудень, а він був брудним і неголеним. Він хотів піти до перукаря, але два такі заклади, на які натрапив Стефан, були зачинені. Він почав підозрювати, чи сьогодні, бува, не якесь церковне свято. Врешті звернувся до якоїсь родини, котра поважно крокувала вулицею: мати тягнула за руку одну дитину, а біля ніг батька плуталася інша, менша.

— Широ перепрошую вас, — мовив Стефан, знімаючи капелюха. — Чи не знаєте ви, де тут є відчинена перукарня?

Чоловік кинув на нього сонний погляд, раптом мов протверезівши. Він нічого не відповів. Подружжя поволі пройшло далі, тягнучи за собою галасливих дітей. Жінка, відвертаючи голову, ковзнула по ньому риб'ячим поглядом. Стефан лишився з капелюхом у руках, потім надягнув його, знизав плечима і пішов собі далі. У кінці вулиці блиснули шоломи, долинув крик. Він знав: хапають євреїв. Якийсь вимазаний фарбами хлопець із відром і пензлями закричав йому просто в обличчя:

— Чоловіче, тікай! Вони там, за рогом!

— Але ж... але ж я не... — пробелькотів Стефан, розгублений і водночас наляканий.

Німці вийшли на вулицю. За ними повільно рухалася здоровенна крита автівка.

Хлопець пхнув Стефана:

— Утікай же, ради бога!

• • •

Далі — у повній книжці «Ранні оповідання».

nashaknyga.com.ua